

ԱՌՈՂՉԱՊԱՆԱԿԱՆ

ԲԵՐԲ

ՕՐԱՄԱՆԵՑ ՀԱՆԳԷՍ

ՆՈՒՐԱՋԻՆ

№ 12

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

№ 12

ՆԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԲՃՅՈՒՆԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐԺԱՊԵՐՈՒՄԸ ՆԱԽԻՐԱՅԻՆ
ՆԻ ՕՂԴԵՐԻ ԺԷՂ. ԻՍԿ ՍԱՌԴԱՊԱՆՈՐԷՆ՝ ՍԱՊՈՒՄԸ
ԵՆ ՍԻՄՈՆ ԴԱՍԱՊԱՆՈՐԱՎՆԱԳԵՐՈՒՄ:

ԵՐԵՎԱՆ

ԿՈՒՆ. ՏԵՐ. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ. ՏՊԱՐԱՆ.

1883

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

I	Երթևեկների հիւանդանոց Լ. Տ.	423
II	Անատոմների ժանապառ	428
III	Զրայցներ առողջապահութեան մասին Յ. Խ.	438
IV	Խորհուրդներ.	
	ա) Լուծ. հասակաւորների	442
	բ) Լուծ. մեծ երեխաների	—
	գ) Լուծ. փոքր երեխաների	—
V	Վարակման տեղութիւնը վարակիչ հիւանդութիւնների.	444
VI	Թէ ինչպէ՞ս պէտք է ախտահանել հիւանդի սենեակը վա- րակիչ հիւանդութիւնից յետոյ	447
VII	Քաղաքային բժշկի յիշատակարանից	449
VIII	Թերթիս հաշիւը 1883 թուի.	452
IX	Մեր բժշկանոցներին	—
X	Յայտարարութիւններ (կազմի երեսների վրա)	

„ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ԹԵՐԹԻ“

ՍԵՐԱԳՈՒԹԻՒՆԸ ԸՆԵՌԻՆՈՒՄ Է՛ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆ 1884 թուի
ՀԱՄԱՐ (ՈՐ Է 3 ՏԱՐԵՐՁԱՆ)

Թերթը կը հրատարակուի Երեւանում, նախնիքաց
տարիների ծրագրով. կը տպագրուի պ. Լէմին Տէր-Ղրի-
պօրեանցի տպարանում:

Տարեկան գինն է 3 մնթ. կանխիկ վճարելի:

Ստորագրուել կարելի է խմբագրատանը: Օտար քա-
ղաքացիք դիմում են հեռուէտով հասցեով. ВЪ г. Три-
ванъ. Въ редакцію журнала „Гигиенический листокъ“.

Խմբագիր հրատարակիչ բժ. Լեոն Տիգրանեանց:

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ

ՔԵՐՐ

ՄԻԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԳԷՍ

ՆՈՒԷՐ ԱԶԳԻՆ

№ 12

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

№ 12

ԵՐԿՐՈՐԿ ՏԱՐԻ

ԴԵՍ

Ըմբռնությունը գործադրվում է նաև վայրե-
նի ազգերի միջև, իսկ առողջապահության մասին
են միայն լուսավորության ազգերը:

ԵՐԵՎԱՆ

ԷՄԻՆ ՏԵՐ ԳՐԻԴՈՐԵԱՆՏԻ ՏՊԱՐԱՆ

1883

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1914

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

ԱՌՈՂՋԱԳԱՀԱԿԱՆ ԹԵՐԹ

ՄԱՍՄՆԵՆ Ե ԳԱՆԳԵՍ

ԵՐԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

№ 12

Դ Ե Վ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

1883

ԵՐԹԵԻՆԿԱՆԵՐԻ ՀԻՐԱՆԳԱՆՈՑ

 Ըրաքանչիր հասարակութիւն, թէ քաղաքի և թէ գիւղի, ունի իր սոցքատները, որոնց մասին նա պէտք է հոգայ, որովհետեւ այդ հոգացողութիւնը նրա բարոյական պարտաւորութիւնն է։ Բացի այդ, հասարակութեան օգուար պահանջում է, որ նա հոգայ իր սոցքատների

մասին։ Եւ ահա ի՞նչի համար պողովիւնն, աւագակութիւնը, մարդասպանութիւնը, մեծ մասամբ յառաջ են դալիս ժողովրդի չքաւոր մասի աղքատութիւնից և անկրթութիւնից։ Տուեցէք աղքատներին աշխատանք, հիմնեցէք ուսումնարաններ աղքատների զաւակները կրթեկու և կարգին մարդ դարձնելու համար, այն ժամա-

նակ հասարակութեան ան-
գամներից ո՛չ ոք աղքատ
չի լինի, ո՛չ ոք հարկաւո-
րութիւն չի ունենալ անել
գողութիւն, աւտողակութիւն:
Վ՛ի քաղցած է և չի կա-
րող աշխատել, որովհետեւ
աշխատելու տեղ չը կայ, զործ
չը կայ, նա ակամայ պէտքէ
մուրայ կամ գողութիւն անի,
իր կեանքը պահպանելու հա-
մար: Վ՛հա, այստեղից է յառաջ
գալիս մուրացկանութիւնը
և գողութիւնը. և այլ շատ
ուրիշ յանցանքներ, որոնք
փառում են թէ յանցաւոր-
ներին և թէ հասարակու-
թեանը, տանելով սրա աշ-
խատածը:

Ինչ որ մարդ մի անդամ
ինքն է աշխատել և մի որ-
ևէ պատճառով կորցրել է,
կարող է կրկին աշխատել,
եթէ հանդամանքներն յա-
ջող լինեն, բայց ի՞նչ որ
մարդ ստացել է Վստուու-
ժանից և բնութիւնից զ. ո.

կեանքը, չի կարող կրկին
ստանալ կորցնելուց յետոյ:

Իւրաքանչիւր մարդ, պէտ-
քէ աշխատի պահպանել իր
կեանքն ու առողջութիւնը,
ոչ միայն այն պատճառով,
որ կեանքը քաղցր է, այլ
և այն պատճառով, որ կեան-
քից կախ է նրա գերդաս-
տանի բարօրութիւնը, որ
ամեն մարդի ցանկալի է,
նաեւ նրա մահից յետոյ:
Մարդ ինչքան իր գերդաս-
տանով երկար կեանք ունենալ
և առողջ լինի, այնքան նա
ինքը և նրա ամբողջ գեր-
դաստանը բարօրութիւն կը
վայելեն, որովհետեւ տան
աշխատողները երկուր ժա-
մանով կ'աշխատեն:

Ի՞նչ անենք, որ կարողա-
նանք հասնել մեր դիտար
նպատակին, այսինքն երկար
կեանք վարենք և առողջ
լինենք:

Նրկար կեանք վարելու և
առողջ լինելու համար, պէտ-

քէ բոլոր միջոցները դործ
դնենք, մեկ առողջութիւնը
պահպանելու համար: Մի-
ջոցները շատ են, սրանցից
շատերի մասին արդէն, թեր-
թումն՝ խօսել եմ, բայց
այս անգամ՝ պիտի մի նոր
միջոց առաջարկեմ, որ շատ
կարեւոր է:

Իսկ երկու ելակներն հիւսնաքանդի մասին է:

Եթէ կամենում ես առ-
ողջ լինել, աշխատի՛ր, որ դը-
րացիդ առողջ լինի, նոյն-
պէս և բոլոր քաղաքացիքդ:
Եսածս շատերին զարմա-
նալի կը թուի, ուրեմն կա-
րօտ է բացադրութեան:

Եթէ դրացիդ տիֆ ու-
նի, եթէ դրացուդ երեխէն
գիֆտօլքիտ (բացաւ, որ խեղ-
գում է) ունի, եթէ քաղա-
քում կայ եռօլքա, ժանտախտ
կամ մի ուրիշ գիպչողական
հիւանդութիւն, որ հետու-
թեամբ անցնում է մէկ մար-
դից միւսի վրա, մի՞թէ, մարդ

կարող է ստել, որ էպուց
կամ միւս որը, նոյն գիպչո-
ղական հիւանդութիւնը չի
յայտնուի և իր վերջաւորա-
նում: Ա՛յ երբէք: Եթէ կա-
մենում են, որ այդ հիւան-
դութիւնը մէկ տնից միւս
տուն չը մանի, պէտքէ աշ-
խատել շուտ բժշկել և լա-
ստահանել այն մարդին, որ
հիւանդ է, որին կորելի է
չես ճանաչում, բայց նա քո
դրացին է կամ համաքաղա-
քացիդ է և ապրում է, կա-
րելի է, քաղաքի ծայրում,
բայցո՞ւմ, ցուրտ տան մէջ,
որովհետեւ նա սուբառ է:
Եթէ դա ժամանակին ըս-
կի բժշկուել, հարկաւոր
պահպանողութիւն ունենայ
և շուտ առողջանայ, նրա
առողջանալով կամ անյաջող
գէպքում, մահով կը վերջա-
նայ գիպչողական հիւան-
դութիւնը, կամ կ'մանի միայն
մի քանի տուն ու կ'անհե-
տանայ և ամեն մարդի վե-

դատան ապահոված կը
լինի: Իսկ եթէ այդ աղքատ
հիւանդին թողնենք անու-
շաղիւր, նրա սրտիքը պէտ-
քէ մուրան կամ գողութիւն
անեն քաղցածութիւնից, որ
մնաց է հասարակութեանը,
և եթէ ցուր գիպչողական
էր, մենք ենթարկում ենք
մեր և միւր ընտանիքի կե-
անքը վտանգին, հիւանդա-
նալ միենոյն գիպչողական
ցառով:

Հասկանալի է, որ, եթէ
աղքատ հիւանդին օգնենք
առողջանալու, մեզ օգնած
կը լինենք և պահպանած
կը լինենք մեր կեանքն ու
առողջութիւնը, ինչպէս և
վերջացրած կը լինենք աղ-
քատութիւնը, գողութիւնը,
սպանութիւնները, որ ծան-
րանում են հասարակութեան
վրա, եթէ աղքատին գործ-
տանք և նրա երեխերը կը
թենք:

Կան շատ աղքատ մար-

դիկ, որոնք հիւանդ ժամա-
նակ չեն համարձակվում դի-
մել բժշկին, մէկն այն պատ-
ճառով, որ փող չունի, միւ-
սը չի համարձակվում բը-
ժշկին նեղացնել, երրորդին
ինքը բժիշկը չի ընդունել
մի որեւէ պատճառով, կամ
ընդունել է, բայց վաճ այն
ընդունելուն, չորրորդը տա-
տիկ ժրատ է և չի կամե-
նում դրկուել իր մի քանի
մանեթներէից, ասելով թէ,
,,է՛հ, բան չը կայ, կը տըն-
քամ, կը տնքամ ու կ'առողջա-
նում", բայց երբեմն էլ մեռ-
նում է: Պատահում է, որ
հիւանդը մի քանի օր շա-
րունտի կամ օրը մի քանի
անգամ գնում է բժշկի մօտ,
բայց բժիշկը տանք չի լի-
նում, այս պատճառով էլ
նրա հիւանդութիւնն, երբե-
մն այնպէս սաստկանում և
արժատանում է կարճ ժա-
մանակում, որ բժշկին ան-
կարելի է լինում: Այն շատ

ուրիշ տեսակ պատճառներ,
որ կարգացողն ինքը կարող
է աւելացնել:

Ասածիցս հետեւում է, որ
քաղաքը պէտք է ունենայ
մի այնպիսի տեղ, ուր նը-
շանակած ժամին, բժշկին
կարելի լինի տեսնել, առանց
այլևայլութեան, իսկ բժիշ-
կը պարտաւորուած լինի,
ընդունել այդ ժամին, ու
որ էլ գայ նրա մօտ: Այն է
կարելի է այդ ընդունելու-
թիւնը պէտք է լինի ձրի-
ապէս, որդէս զի աղքատ-
ները և ժշատները կարողա-
նան գիմել բժշկի օգնու-
թեանը կամ թէ, ինչպէս
շատ տեղ ունում են, մուտ-
քի համար նշանակել մի քա-
նի կօպէկ, որ բժշկուելն ա-
մենին մատչելի լինի: Այս
կոպէկները, որոնցից շատ
մանկներ կը գոյսնան,
կարելի է ծախսել նաեւ հի-
ւանդանոցի վրա: Ահա, այ-
սէ երթեկների հիւանդա-

նոցը:

Այս տեսակ հիւանդանո-
ցում, մասնակցում են միշտ
շատ բժիշկներ և այս ծա-
ռայութիւնը լինում է բը-
ժիշկների կողմանէ ձրիա-
պէս, յանուն մարդասիրու-
թեան: Բժիշկները զանազան
օրեր, հերթով, նշոնակած
ժամին մնում են 1-2 ժամ
շարունակ այդ հիւանդանո-
ցում և բժշկական գիտու-
թեան ողորմութիւնը տա-
լիս են ամեն եկողի համա-
հաւասարապէս:

Այդ հիւանդանոցում
պէտքէ ապրի մէկ հմուտ
փէլէր, որ պարտաւոր կը
լինի չնչին հիւանդութիւն
ունեցողներին, ամեն մի բո-
ւաք օգնութիւն հասցնելու:

Երթեկների հիւանդա-
նոցը փրկում է, ազատում
է աղքատ և սպէտ հիւան-
դներին, պառաւ կանանց և
զանազան խաբեքանների բը-
ժշկութիւնից, ու սովորը-

նում է ժողովրդին բժիշկներին գիտելու: Ինչպէս և աղքատներին գործ տալը, և սրանց զուտակներին կրթելը, փրկում է մեզ դողերից և աւաղակներից:

Արթուրների հիւանդանոցը կը պահանջէ մեր քաղաքներում շատ չնչին ծախսեր. այն է 3 սենեակ, որոնց կարապիքն և ամեն կտրուոր բաները կարժենան 150 մնթ. իսկ հիւանդանոցի սրահպանելը կ'արժենայ տարեկան ոչ աւելի քան 500 մնթ:

Ծախսելով այս չնչին գումարն, ազատած կը լինենք տանջանքից շատ աղքատներին, փրկած կը լինենք շատ աղքատների և հարուստների կեանքը և մեզ կ'ապահովացնենք շատ և շատ գիպլադակաւ հիւանդութիւններից:

Այս տեսակ հիւանդանոցներ կան եւրոպայի ամենապիտքիկ ու աղքատիկ

քաղաքներում, իսկ մեզանում կայ միայն թիֆլիզում:

Հիմնեցէ՛ք արթուրների հիւանդանոց և դուք զոնեայ կիսով չափ փրկուած կը լինէք դիպլադակաւ հիւանդութիւններից և կ'ունենաք մեծ յարմարութիւններ պատահական և սովորական հիւանդութիւնների ժամանակ:

Լ. Տ.

ԱՆԱՍՏՈՒՆՆԵՐԻ ՓԱՆՏԱԽՏ:

ԽՐԱՏ:

Գիւղացիներին, անասուններին այն ցաւի դէմ, որ Ռուսերն անուանում են Զո-ճա, վրացիք Առաշենէ-խ—ճիբէ, Հոյկերն ժանդարտ, Թուրքերն ալաք:

Հրատարակել է Թիֆլիզի բժշկական վարչութիւնը 1878 թ.

Գիւղացիք:

Ո՛ւ՛մ յայտնի չէ որ, ով որ ինքն իրեն կը սրահպանի, Առտուած էլ

նրան պահպանում է, բայց զի-
զայի՛ք և քաղաքացի՛ք, զուք այդ-
պէս չէք նայում գործի փրօ, երբ ա-
նասունների մէջ յնկնում է մի որև
է տարաժողովի հիւանդութիւն, ինչ-
պէս զ. օ. ժանտախտն է:

Վաղուց է, որ մեր Թագաւորի
հրամանաւ տարագրուած է օրինաց
գրքերում խրատներ, թէ ժողովուրդն
ինչպէս պէտք է պահպանի անա-
սուններին, երբ ժանտախտ է յայտ-
նվում, և յայտնուած են պատիժնե-
րը, որոնց ենթարկվում են նմարդիկ,
եթէ չեն կատարում այդ օրէնքները:

Բայց չը նայելով օրէնքին, իւրա-
քանչիւր տարի անասուններն հիւ-
ւանդանում և ստախում են մեծ թու-
ով, այդ պատճառով էլ երկիրը մնում
է անմշտի, հունձ աւ կալ չը կայ:
Մի իտեքով, երբեմն հարուստ զիւղու-
ցիք, կորցնելով իրենց անասունները,
աղքատանում, քանզիում են, այնպատ-
ճառով, որ ժողովուրդը կարծում է,
թէ անասունների հիւանդութեան
ու կարուստը Աստուծոյ պատիժ է,
որ պիւղացիք պէտքէ կրնն իրենց
մեղքերի համար, և, ախ ու վախ
քաշելով, նայում են թէ ինչպէս ի-
րենց տաւարը կոտորվում է: Իրաւ է,
որ անասունների կոտորվիլն Աստու-
ծոյ պատիժ է, մեղքերի համար,
բայց այդ պատիժը չը պէտք է բա-
ցատրել ու հասկանալ այնպէս, ինչ-
պէս ժողովուրդն է հասկանում:

Ահա՛, գործին ինչպէս պէտք է
նայել, ով որ տաւարին քեշ և վառ
խօս կը տայ, ով որ տաւարին շա-
փից տեղի կը բանեցնի, ով որ ա-
նասունը կը քշի, այնպէս տեղեր,
ուր տաւարի հիւանդութիւն կայ,
իհարկ է, նա մեղաւոր է Աստուծոյ
առաջ, որովհետեւ անասունը ան-
պատճառ կը հիւանդանայ և կը սառ-
կի: Այդ պատճառով էլ սուրբ գրք-
քում ասուած է թէ, եթէ անասուն-
ներ ունես, հոգոյ նրանց մասին, ե-
թէ անասունները քեզ պէտք են,
պահպանի՛ր նրանց:

Ուրեմն ինչպէս չը հոգալ անի-
շու անասունի մասին, որ ինքն իւ-
րեն չի կարող պահպանել հիւան-
դութիւնից:

Ժողովրդին այս գործում օգնելու
համար, բժշկական վարչութիւնն
հրամանաւ Նորին Կայսերական Բար-
ձրութեան, մեծ իշխան Միխայէլ Նի-
կալայիվիչի, Արվատեան փոխարքայի,
օրէնքն հաճոյն, կազմեց ժողովրդի
համար հեռեւեալ կանոնները, որ պէտք
է գործադրել, որպէս զի անասուն-
ները չը վարակուին ժանտախտից:
Իսկ եթէ, Աստուած մի արասցէ, յայ-
տնուի անասունների մէջ ժանտախտ,
իմանան այդ ցաւի առաջն առնելու
միջոցները:

Չը պէտք է կարծել, որ այս կա-
նոններով իշխանութիւնը մատուցէ և

ճնշել ժողովուրդը, որ առանց այն էլ նեղուած է լինում, երբ ստաւարը կոտորվում է։ Այն օրէնքն և իշխանութիւնն այս կանոններով ցանկանում են միայն սովորացնել ժողովուրդին, թէ ի՞նչ պէտք է անել, երբ ժամառախ է յայտնվում անասունների մէջ, որպէս զի գիւղացիք կարգանան իրենց կարաւոր պահանջները։

Յայտնի է, որ հին ժամանակներում գերմանիայում, Դրանսիայում, Իտալիայում և Անգլիայում, երբ գետ բժիշկները և ժողովուրդը չը գիտէին, թէ ի՞նչն է առաւրը ստուկում, և չը գիտէին ցաւերի առաջնաւորներն, անասունները առաւում էին այնքան շատ, ինչքան և այժմ մեղանում, բայց երբ բժիշկները սկսեցին քննել անասունների հիւանդութիւնները, երբ իմացան, թէ որ տեղից է ծագում առաւրի ցուրը, երբ կառավարութիւնն օրէնքներ գրեց անասունների մէջ ժամառախ լինելու մասին և այդ ցուր տրմատիսիլ անելու համար, երբ ժողովուրդը սովորեց ճշտութեամբ հեռուել և կատարել այդ տեսակ օրէնքները արտասահմանում (այսինքն սաւոր երկրներում), այն ժամանակից սկսած, ժամառախար շատ սակաւ է տարածվում այն տեղերում անասունների մէջ, իսկ յայտնուելու ժամանակ շատով ցաւի առաջնաւորներն են։ Այն

պէս և մեր Ռուսաստանը, գիտենալով, որ ժամառախի դէմ չը կայ առանձին մի սպիտակ գիւղ, որ այդ ցուր գիւղացիական է և ժողովուրդը չի աշխատում վարակման, այսինքն ցաւի տարածւելու առաջնաւորներն, հըրատարակեց կանոններ, որոնց պէտք է հետևել, որպէս զի անասունների մէջ ժամառախ չլինի, և թէ այդ ցուր պատահի, ի՞նչպէս պէտք է նշարաւ առաջնաւորներն Այդ կանոնները տղադրուած են յօրինաց գրքի 8 հոմարում, որ հրատարակուած է 1857 թ. լացի այդ 20 նոյեմբերի 1864 թ. դատաստանական կանոնադրութեան մէջ նշանակուած է տուգանք, եթէ չը կատարեն այդ ցուրի առաջնաւորներն, վերաբերեալ կանոնները։ Արեւմտ իւրաքանչիւր մարդ, որ տպրում է Ռուսաստանի սահմանում, պարտաւոր է ճշտութեամբ և անպատճառ հեռուել այդ կանոններին, հակառակ դէպքում, կը կրի պատիւ օրէնքին համաձայն։

Ե Ր Ա 8

Գիւղացիներին, անասունների այն ցաւի դէմ, որ Ռուսներն անուանում են չուճա, Վրացիք-Սաթալի - ձիւր, Հայերը-Ժանտախա, Թուրքերն ալար։

Անասունների ժամառախար հեշտութեամբ անցնում է հիւանդ անասունից անողջի վրայ։ Այդ նշանա-

կում է, որ այդ հիւանդութիւնը դիպ-
չողական և տարախոտիկ է, այդ
պատճառով էլ հեշտութեամբ և ու-
րախութեամբ տարածվում է ոչ մի-
այն նոյն գիւղի անասունների մէջ,
այլ և անցնում է մէկ պիղի անա-
սունից պէտք միւս գիւղերին: Անա-
սունների ժանտախտի դէմ տապօմ
չը կայ ազդու դեղ, այդ պատճառ-
ով էլ այն անասունները, որոնց լմէ
և բժշկում են, այնուամենայնիւ մե-
ծամասնութիւնը ստեղծում է: Ուրե-
մն ոչ լմէ իւրաքանչիւր զուգացի,
այլ և բոլոր հասարակութիւնը պէտ-
քէ ամենայն կերպ աշխատի, որ այդ
ցաւը չընկնի իրենց անասունների մէջ,
իսկ թէ ընկնի, միտքին սշխտան
պրա տառջն տանելու: Այս նպատա-
կին հասնելու համար, իւրաքանչիւր
մարդ, ով որ էլ կ'ուզի լինի, քաղա-
քային թէ գիւղական հասարակու-
թիւններից, պէտք է ճշտութեամբ
կատարեն հետեւեալ կանոնները:

Անասունների նշաններն անասունների էրա:

Եթէ մարդ չը գիտէ, որ իր գիւղի
անասունների մէջ կամ զրացի գիւ-
ղերում ժանտախտ է յայտնուել, այն
ժամանակ լաւ անտես մարդի հո-
մար էլ գժուար է նկատել հիւան-
դութեան սկիզբը: Սփորաբար անաս-
նատէրը և հսկիւր, հիւանդ համա-
րում են այն անասուններն, որ այլ ևս

խոտ չի ուտում, Բայց այդ ուղիղ
չէ, որովհետեւ եթէ լաւ նայենք, կը-
տեսնենք, որ անասունը, հիւանդ լի-
նելով դեռ շորս և հինգ օր արա-
ծում է: Այդ պատճառով էլ պատա-
հում է, որ անասունը, տառաօտեան
խոտ է ուտում, օւշին էլ նրան առ-
ողջ համարելով, ուղարկում է նրան
նախիր, իսկ երեկոյեան ժամին, նոյն
անասունը կիսումեւ, հազիւ տուն է
գալիս և մի քերպ օրից յետոյ ստա-
կում է: Այն ինչ յայտնի է, որ ինչ-
քան առաջուց նկատես անասունի հի-
ւանդանայը և շուտով օղնեւ, այն-
քան լաւ է յոյս պէտք է լինի, որ նա
տաղջանայր զխուսորն այն է, որ
միջոց չը ստա մնացած անասունե-
րին փորակաւելու, այսինքն հիւան-
դանալ նոյն ցաւով, եթէ միայն հի-
ւանդ անասունին մնացածներից ջա-
կած, օտանձնացրած չը պահես
Ահա ինչի համար, իւրաքանչիւր ու-
նասնատէր և հսկիւ պէտք է պրու-
շտ թեամբ և հետաւտախեամբ նա-
շեն անասունների վրա տանք և նա-
խիրում, այնպէս ժամանակամիջոց-
ներում, երբ իր կամ զրացի գիւղե-
րում անասունները ստեղծում են, և
այդպէս պէպքում չը թողնեն հիւանդ
անասունին նախիր գնալ և ինչքան
կարելի է շատ օտանձնացնեն, հե-
ռացնեն նրան միւս անասուններից:

Ահա ինչպէս է սկսում ժանտախ-
տն անասունների վրա: հիւանդ տ-

նասունը գանգաղ է, արայ չի շար-
 ւելում, ակամայ է մանգալիս, նախ-
 րից յեա է մնում Այս ժամանակ,
 մանգալուս նրա ոտերի խաղերից կամ
 յօղերից երբեմն արեկալու ձայն է
 բարձրանում Այս դրութեան մէջ ա-
 նասունը սոսորաբար բաւ է ուտում
 և բանում, բայց կէտան կոպերի և գո-
 մէշների կոթը սկսում է պոկասել
 Այսպէս աննշմարելի կերպիւ, անցր-
 նում է մէկ, երկու որ, բայց եթէ
 ուշացրու թեամբ նայենք, կը տեսնենք,
 որ անասունն հեռոջհեռ տխրում
 է, մտն ուղի ևս չի փախում, ա-
 կանջները կախ է գցում, աչքերում
 թացութիւն չը կայ և փայլում են,
 բերանը տաք է, լիւտերի և լեզուի
 վրա երևում են պղտկներ, թրիքը
 պինդ գունդ գունդ է, թրքում է
 տակաւ և քիչ, բայց քնդհակառակն
 մէջը (ջրուէթը) թափում է քիչ քիչ
 և համախ: Այս դրութեան մէջ ա-
 նասունը թէպէտև պակաս է ուտում,
 բայց էլի ուտում է, որո՞ւմք գուրս
 է թափում բերանից և եթէ յաւ նա-
 ժենք, կը նկատենք, որ որո՞ւմք հեռ-
 դհեռէ պակասում է: Վերջապէս այլ
 ևս չի որո՞ւմ, չի ուտում և ազու-
 հութեամբ ջուր է խմում: Եթէ հի-
 ւանդութիւնն համարւմ է այդ աստիճա-
 նի, անասունի աչքերից սկսում են թա-
 փել արտասուք, քթից թափում է
 խլիւք, բերանից թէլն նման ծորում
 է թափը: Այս ժամանակ կամ բոլո-

րովն չի թրքում կամ յանկարծ լու-
 ծում է (փորը քշւում է), երբեմն նաև
 արեւնախառն և սպիտակ փրթօշնե-
 րով: Երանից յետոյ անասունը մեծ
 մասամբ պարկած է մնում, դժուար
 է շունչ քաշում, ատամները կռճառ-
 ցնում է, միշտ նայում է իր փորի
 այս և այն կողմի: Այսպէս երբեմն
 անցնում են մի քանի օրեր, իսկ եր-
 բեմն անասունն հիւանդութեան հե-
 տեւայ օրը սատկում է հանգիստ,
 առանց ցնցումների (ոտերը շարեւ-
 լու), մեծ մասամբ գլուխը ձախ կող-
 մը ծրում:

Եթէ ժամապահից ստեղծ անա-
 սունի փորը ծղենք, կը տեսնենք, որ
 չորրորդ ստամոքսում, որ աեղից սկը-
 սում են աղիքները, թրիքը դարձա-
 հոս, կարմրաւուն, ջրիկ է և պո-
 րունակում է իր մէջ սպիտակ փրթ-
 թօշներ: Այս ստամոքսի պատերը
 մաշ կարմրապն են և կրում են
 բազմաթիւ փոքրիկ վերքեր (եւրա)
 որոնց մէջ տեղը սպիտակ պու-
 տեր կան: Աղիքների սկիզբը (նախաղի)
 ուտած է: Այն աղիքի մէջը, որ սկը-
 սում է ստամոքսից, նոյն պէս և ս-
 տամոքսի մէջ վերքեր կան Գալաչիք,
 պլսինքն այն, որ պարկի է նմանում,
 ներսի կողմից պատած է լինում փո-
 քրիկ ուռուցքներով, իսկ այն աղիքը
 որ բացվում է դուրս, (որ բժիշկներն
 անուանում են վերջնաղի), ներսի կող-
 մից ունի երկարաւուն կարմիր դօշեր:

Լեարդը (Նիգեֆուր) ստփորտիանից մեծ է, և զեղնագոյն է: Լեշափուրը (բերդի փուշիկը) լիքն է լեղիով: Լինտիլի, լեղուի յետևի և կոշտ քիմբի (կամազի) վրա գտնվում են վէրքեր, որոնք ծածկած են սպիտակ փուռով (որ նշմանում է հարուած կիթին):

Երբ հիւանդ կամ սասկած ածաւ սուռի վրա կը նշմարուի վերոյիշեալ նշանները, նշանակում է որ անասունն հիւանդ էր ժանտախտով և իւրաքանչիւր անասնատէր պէտքէ անուրաճաւ կտաւրի հետեւեալ նախազգուշութիւնները:

Ինչից պէտքէ շփուշանայ որ
անասունները չը հիւանդանան
ժանտախտից:

1) Իւրաքանչիւր անասնատէր պէտքէ աշխատի իմանալու, թէ ո՞ր զրաշխների անասունների մէջ ժանտախտ է ընկել, և ամենայն կերպ աշխատի ոչ միայն սեփհական տաւարն այն տեղ չը քշելու, այլ և վարակուած տեղի տաւարին թոյլ չը տալ իրենց գիւղը գալու: Այս զգուշութիւնը ճիշտ զործադրելու համար, պարտաւոր են հսկի գիւղի տանուտէրները (բժշկական կանոնադրութեան 8 հատարի, 1714 յօդուածին համաձայն):

2) Աթէ մէկը ստիպուած պէտքէ անցնի այն տեղերով, ուր անասուններն հիւանդ են, չը պէտքէ իջնի:

այդ տեղերում, ոչ արածացնելու, ոչ քրելու և ոչ էլ մի ուրիշ բանի համար, և շտապել, ինչքան կարելի է շուտ անցնելու (1724 յօդուած միւսնոյն կանոնադրութեան):

3) Իջեանելու և հանդատունալու տեղերում չը մնալ, եթէ այդ տեղ փոքր ինչ առաջ կանգնած է եղել հիւանդ տաւար:

4) Այդ հիւանդութեան ժամանակ, չը տալ սեփհական տաւարն ուրիշ գիւղում վարելու, կամ մի ուրիշ բանի համար կամ թէ արածացնելու, և չը վերցնել այն գիւղերից տաւար, ուր հիւանդութիւն կայ:

5) Որտեղ հիւանդութիւն է յայտնուել, այն տեղից տաւար չ'առնել, իսկ եթէ առնի էլ, զ. օգտագործում, ըստ երևոյթի առողջ տաւար, չը պէտքէ թողնի իսկոյն իր տաւարն. թի հետ միտան, կամ նախիրը, այլ երկու շաբաթ առանձին պահել, որովհետեւ ժանտախտը երկու շաբաթ շարունակ կտրոգ է թագնուած մնալ անասունի մէջ (1724 յօդուած միւսնոյն հատարի և կանոնադրութեան):

6) Չառնել, ոչ կաշի, ոչ միս, ոչ բուրդ, ոչ խոտ ու վարման ևլն, այն տեղերից, ուր կայ անասունի ժանտախտ:

7) Չը պէտքէ թոյլ տալ գիւղի գութանչուն, մարթելու համար առնի ոչ միայն հիւանդ այլ և առողջ տաւար այն գիւղերից, որ տեղ անասուն-

ներն հիւանդացիք են (8 հասարի նոյն կանոնադրութիւն),

8) երբ նաև առարի հիւանդութիւնը չը կայ, թոյլ չըտալ գուքան չննդին շրացնել կաշի փողոցներում կամ այնպէս տեղերում, ուր տնցնում է առարը, ոչխարներ կամ այծեր:

9) եթէ պէտքէ անդափանել գորքի բեռներ կամ մի ուրիշ ծանրութիւններ, չը պէտքէ տաւարը թողնել այն սոյլերի մօտ, որոնք բերել են բեռները, այլ պէտքէ արտքէքից արձակել և հետո արահել արարէք լերող ստաւարներէց: Այս կանոնին պէտքէ ծիշտ հետևել, մանաւանդ այն դէպքում, երբ ծանրութիւնները բերել կամ անցրել են այն անգորով, ուր առարի հիւանդութիւն կայ:

Իսկ եթէ, Աստուած մի արացել, գիւղը չը կտրողացու պահպանել իրեն, և ժանտախտն յայտնուեց առաստուների վրա, այն ժամանակ իւրաքանչիւր գիւղացի պարտաւոր է ամենամիշտ կերպիւ կատարել հետեւեալ սրայմանները, որովչ զի կարելի լինի շուտ արմատախիլ տնել հիւանդութիւնը:

Եւ նչ պէս պէտքէ արմատախիլ տնել առաստանների ժանտախտը, երբ սա յայտնուած է գիւղում:

1) Իւրաքանչիւր մարդ, որ

ապրում է գիւղում, նաև գիւղատէրը, երբ երևեն ժանտախտի նշաններ իւր առաստաններից մէկի վրա, պէտքէ իսկոյն յայտնի տանաւտելին, որ միևնոյն օրը պարտաւոր է յայտնել զաւտապետին կամ արտ օգնականին: Այսպէս դէպքերում, մինչի լսելիի զանի, ամեն մարդ պարտաւոր է կատարել բոլոր այն ինչ որ պրած է ոյս կանոնադրութեան մէջ, հակառակ պէպքում՝ ենթակիւմ է օրէնքի պատմին, այսինքն տուգանք (շտրաֆ), կը տայ, նաև կը բռնադատուի (կանոնադրութեան 112 յօդուած, որ պրծալքում է հաշտարար դատաւարը):

2) երբ գիւղում յայտնուած է առաստանների մէջ ժանտախտ, բոլոր գիւղական հասարակութիւնը միասին աշխատի և ոչ ամեն մարդ առանձին, պէտքէ միմեանց վրա հրակել և օգնել միմեանց իւրաքանչիւր գիւղացի պէտքէ միասից պահանջի, որ կատարել այն ինչ որ դրած է այս կանոնադրութեան մէջ, իսկ այն գիւղացիք, որոնք միջոց չունեն կատարելու զ. օ. գիւղից դուրս տանել և թաղել ստախած առաստանին, պէտքէ նրան օգնի գիւղական հասարակութիւնը:

Այս բոլորը պէտքէ տնել այն պատճառով որ, եթէ գիւղացիներից մէկը չի հետևում այս կանոնադրութեանը, կորչում է բոլոր գիւղացւոց

Հոգսն ու աշխատանքը:

3) Որպէս չի այն կոտորածը թիւնը գործադրուի, և անասունների մասին հագնողութիւն լինի, ղիւղացիք իրենց մէջեց պէտքէ ընտրեն մի յուսացի, ճշտութիւն սիրող մարդ, որ անուանվում է Ժողովարէ Էրա հոգը:

4) Հիւանդ անասուններին տեղաւորելու համար, պէտքէ նշանակել զիւղեց զուրա կամ զիւղի վերջում, մի առանձին տեղ, ուր կարելի լինի, պահել ամառը զիւղի տաւարը:

5) Հիւանդ անասուններն պէտքէ ջուր հանել նախիրեց ոչ այն ժամանակ, երբ այլևս չի աւառում, այլ այն ժամանակ, երբ տեղը կամ հովիւը կը նկատի, որ անասունը տխուր է և սկսել է խառար:

6) Ախլի որ ղիւղացիք կը կորոզանան տեղ նշանակել զիւղի տաւարի համար, իշխանացիք անասնատէր պէտքէ իր տաւարն աւանայ իր բազումը պահել, և այդ պէպքում, տեղը չը պէտքէ թողնի իր անասուններին մանգաղու մէջ բազում, ոչ էլ ղիւղում, այլ պէտքէ կտաի ասանցին տեղաւն:

Այսպիսի դէպքերում հիւանդ անասուններին պէտքէ որահոգանի մէկ մարդ, որ չը պէտքէ մտնուի միւս աւաղջ անասուններին (8 հատոր, 1724 յօդուած բժշկական կանոնադրութեան):

7) Հիւանդ տաւարի թիւքը չը պէտքէ դուրս տնել, այլ ամեն օր հաւաքել մէկ տեղ և վտակ:

8) Ամանները և սերիշ իրերը, որ հարկաւոր են հիւանդ անասուններին որահոգանելու ժամանակ, չը պէտքէ գործ անել աւաղջ անասունների համար:

9) Հիւանդ անասուններն չը պէտքէ ջրեց այն տեղ, ուր սովորաբար ջրում են նրանց, այլ ջրել տանը, առանձին ամանից:

10) Աւանց մաշկելու ստակած անասուններն, պէտքէ ամենել զիւղեց զուրա և իտր թաղել այն տեղ, ուր կը նշանակէ անասնատէրը կամ արքեւ: Երբ ստակած անասուններն կաշուով թաղեն, էլ ոչ որ չը մաշկի և գործողքի կաշին:

11) Աստիկ արդելուած է թաղել ստակած անասուններն զոմում, թիւքի մէջ բազելում, ճանապարհի կամ աւանների մօտ, զետի մէջ, ուր մի որե է պատմաւով ջուր չի սնուն:

12) Պէտքէ ստակած անասունի մարմինը զիւղեց զուրա տանել, ոչ եղներով կամ գոմէշներով, այլ ձիերով կամ մարդկանցով: Արդելուած է եղներով կամ գոմէշներով:

13) Արանները, սպլը և միւս բաները, որոնցով քաշել տարի են ստակած անասունի մարմինը թաղելու, պէտքէ տաք մակաբջրով լաւանգը:

14) Այն մարդիկ, որոնք դուրս են տարել ստակած անասունի մարմինը, չը պէտքէ մօտենան ասույջ անասուններին, միշտ որ ստպանով և մօտեցան չը լուսնան ձեռները և չը փոխեն շորերը, որ յետոյ պէտքէ քամաւ տալ և լուսնալ:

15) Սաստիած անասունի մօտ չը տալ շնորհներու տուլ:

16) Գոմերը, ուր պահուած էր հիւանդ տաւարը, պէտքէ լաւ մաքրել թրիքից և պատերն ու օջորքը սպիտակացնել կրով: Գոմերի դեմինը (յատուկը) թրիքից մաքրելուց յետոյ՝ պէտքէ շող տալ ջրօխտան կրով: Այդ գոմերում պէտքէ դռները մի ու միս բաց պահել և յետոյ միայն կարելի է ներս թողնել տառջ անասուններ, առանց վախենալու վարսակներէ:

17) Ձը պէտքէ մորթել հիւանդ անասունը, նրա միսը գործ ածելու համար:

18) Ձը պէտքէ ծախել ուրիշ գիւղացուց վրա տաւար, մինչև որ հիւանդութիւնը կը վերջանայ, նոյնպէս չը պէտքէ առնել տաւարէ ուրիշ գիւղացուց, մինչև որ հիւանդութեան յիշտը:

19) Պէտքէ շատ խիտաճահակել, որ դուք ունիք չառնեն հիւանդացած անասուն, չը մորթեն, և չը մաշկեն: Այն գիւղական հասարակութիւնները, որոնք միասին և ճշտութեամբ կը կատարեն բոլոր այն, ինչ որ ուս-

ում է այս կանոնադրութեան մէջ, կարող են յուսալ, որ Աստուած անպատճառ կ'օղնի ազատել անասուններին ժանտախտից:

Ի՞նչպէս պէտքէ բռնել անասուններին ժանտախտից:

Քէպէսէ անասունների բժիշկները մինչև այժմ տղաւ դեղ չեն զտել անասունների ժանտախտի դէմ, բայց այնուամենայնիւ բուսականին հարել է օգնել հիւանդացած անասունին հեռուելու կերպիւ:

1) Հենց որ անասնատէրը կամ հովիւը կը նկատի, որ անասունը տիրեց, թէպէտև խոտ ուտելու լինի, պէտքէ հանել նախիրից, կապել այնպէս հով տեղում, որ տնձրիւ չը տայ և սաստիկ քամին չը նեղացնի նրան: Հիւանդ անասունին չը պէտքէ տալ ոչ գարման, ոչ խոտ, և ոչ էլ կանաչ խոտ, այլ պէտքէ տալ մաքուր ջուր, հունի ջրի, կամ շորտջրի կամ թթու խնձրաջրի կամ թէ թէ փաջրի հետ խառնած:

2) Սկիզբում, երբ հիւանդ անասունի թրիքը պինդ է, պէտք է անասունին տալ խմելու՝ շիշից (բուծիլից) մէկ գրվանքայ դերչապի ձէթ, ամբ ջրի հետ: Այժմ միւս օրը թրիքը չի ջրիկանալ, պէտք է կրկին մէկ գրվանքայ ձէթ խմացնել: Հիւանդ հորթերին՝ պէտք է տալ քա-

առդդ գրվանքայ ձէթ, իսկ միկ տա-
րեկան անասունին կէս դրվանքայ
ձէթ:

3) Երբ հիւանդ անասունը լուծի,
այսինքն փորը բաց լինի, պէտք է տալ
եփած դարու ջուր կամ բրնձաջուր
Հոյթերին պէտք է տալ առաւօտեան,
ճաշին և երեկոյեան ժամին երկու
շէշ, իսկ մեծացած անասունին, ա-
ռաւօտեան, ճաշին և երեկոյեան ժա-
մին առ երկու, նաև չորս շէշ մի և
նոյն ջրից խրտաքանչիւր անգամ: Ե-
թէ ամենը կը դառնի կարթորան
թթուում, պէտք է ամէկ խրտաքան-
չիւր շէշ բրնձաջրի կամ դարու ջրի մէջ
15 (տասն հինգ) կաթիլ: Երբ սոյդ
կաթիլները կը կաթնայնէք, շէշը ժամ
տուէք և յետոյ խմացրէք:

Դարու ջուրը պատրաստում են
հետևեալ կերպիւ. պէտք է վերցնել
3 գրվանքայ մարուր դարի, փաք ինչ
ծեծել անպուճ, թափել դալանի մէջ,
վրէն ամէկ 3 գրվանքայ ջուր, դա-
լանի թերանը ծածկել և այնքան
եփել, մինչև որ փոքր ինչ թանձրա-
նայ: Արանից յետոյ պէտք է դաղա-
նը կրակի վրից վերցնել, հովացնել
և շոթի մէջով քամել ջուրը: Այս
ջուրը պահել հոգ անգուճ, որ չը
թթուի: Այս թթուածը չը պէտք
է խմացնել անասունին:

4) Իսկ կը լինի, եթէ հիւանդ
անասունին հոգնա (դաստուր) գնել
մաքուր ջրից կամ դարու ջրից և կար-

թորան թթուումից խառնել: Հոգնի
համար պէտք է վերցնել 3 գրվան-
քայ մարուր ջուր կամ դարու ջուր
և մէջն ամէկ 4 շոթի զոյալ կարթո-
րան թթուում և լաւ խառնել:
Հոգնէն գնում են օրը 3 անգամ,
այսինքն առաւօտը, ճաշին և երե-
կոյեան շոգնէն գնում են հետևեալ
կերպիւ. եթէ ամենը հոգնա գնելու
գործիք չը կայ, պէտք է վերցնել և-
զան չորացած փուչիկը և դոմիշ կամ
չերուխ, հաստութեամբ բլթի (թիթ
մաք) և երկարութեամբ 4² (Երեք
քառորդ) արշին: Դոմիշի ծայրերը
կոկ և սպիղ կտրել: Երբ բոլորը
պատրաստ կը լինի, պէտք է լոնել
փուչիկը կարթորան թթուումի հետ
պատրաստած ջրով: Փուչիկի բերանը
պինդ կաղել չերուխի կամ դոմիշի
մէկ ծայրից և միւս ծայրը ներս տա-
նել վերջնապէս (յետքը) մինչև
փուչիկը և երկու ձեռով հոգի տալ
փուչիկը, մինչև որ բոլորը բերան
ջից դուրս գայ: Երբ հոգնա են դը-
նում պէտք է մէկը անասունի պոչը
մի կողմ բռնած պահել:

5) Երբ անասունը կ'ըսկի տաղ-
լանալ և խոտ ուտել, պէտք է փա-
քը տա օրը առ նրան ամենալաւ
խոտ կամ կանաչ խոտ, որ յանկարծ
չտա չ'ուտի և նորից չը հիւանդա-
նայ:

6) Առողջացող անասունին պէտք
է արածացնել առտնին, և նախ-

րի մէջ թողնել առողջանալուց հրկու շաբաթ յետոյ:

7) Հիւանդ անասունից չը պէտք է արիւն օտնել, չը պէտք է տալ նրան ոչ տաք զեղ, ոչ էլ արաղ:

Ասորացիքուած է. պոչոտօնակատար Արմկասեան բժշկական իշխանութեան Բեդլին:

ՁՐՈՏԵՆԵՐ ԱՌՈՂՁԱԳԱՎՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ:

Մեռնելի իրաջնելը:

Մարտոգրութեան գործողութիւնը կատարուելու ժամանակ գործածական ուղը առատ ստամբօսահիւթ որտակրելով, նշանաւոր ծառայութիւն է անում մեր:

Համեմները, տաք զեղը (ծիծակ), գարշիւր, շաքարը, պանիրը, դինին և քաղցրահամ խմիչքները, երբ կերակուրի հետ իմիասին չափաւոր կերպիւ. դործ ենք գնում, այն ժամանակ դրանք, ինչպէս գործածական ուղը, մեծացնում են ըստամբօսային հիւթի արգադրութիւնը, ուրիմն և օգնում են ժարտողութեանը:

Իսկ այն ամենը՝ ինչ որ օգնում է կերակրի զիւրամորթութեանը, մեծացնում է և աննպարարնիւթի քանակութիւնը: Այդ պատճառով էլ և

փոծ և տաօրփած կերակուրը, ուղը և համեմները օգնում են արեան յառաջանալուն, օրից և կալմփում են մեր ոսկորները, մկանները, ուղեղը և այլն:

Կենդանական կերակուրը աւելի զիւրամարս և օգտակար է, քան բուսականը: Արեան սպիան (ալբումէն) աւելի մանրնից՝ քան լաւանդէնից է գոյանում: Մսի դործածութիւնը, թէ արողացնում է մեր մարմնի մէջ նիւթերի փոխարկութիւնը՝ և թէ վերանորոգում է սպառուած՝ պէրը: Այս հիման վերայ կենական մթերքների է ժամութեան և թանգութեան մասին խօսելիս ո՛չ միայն դնի, այլ և նրանց օրննդարարութեան և զիւրամարսութեան վերայ պէտք է ուշք դարձրած: Ամեն մէկը մեզանից, փորձով գիտէ, որ հալուեալ և օտնամանը, երբ վառ կտորից և նիւթից են կարած, թէպէտ և սկզբում է ժանքաց շուտ մօշուելով, վերջը թանգ են նստում: Հենց այդ է պատճառը, որ իրրե առած ասում են, էժօն միւր համ չի ունենալ:

Մենք կերակուրը լոկ ապրելու համար չէ որ դործ ենք անում, այլ և նորա համար, որ կարողանաք աշխատել: Իսկ միայն կարածիւրով կերակրուողը այն աստիճան դրկուած կ'ընի մարմնի կարեւոր օնունդից, որ երկուշաբթից յետոյ բոլոր

բողին անկարող կ'լինի մինչ իսկ կար-
աօֆիլի գինը անգամ վաստակելու

Կենդանական կերակրի մէջ բացի
հանքայինը, մենք երեք դիտաւոր նիւ-
թեր ենք որոշում այն է, «պիւ» (ալյու-
մէն) Բուլեշ (Ֆիբրին) և Լալե-
յն: Եթէ մենք միւր եռացրած ջրի
մէջ ձգենք, այն ժամանակ սպի-
տն կուշ գտնով մնի շուրջը, մի դը-
ժուարաթափանց ծուր կ'զոյանայ,
խանութիւնով ջրի այն դործողու-
թեանցը, որ ունի նա մնի վերայ
Եւսն ջրի մէջ ձգած մնի ուրձու-
կած հիւթը շատ աննշան կ'լինի:
Հենց այդ պատճառով էլ, եթէ կու-
մենում ենք լաւ անդարար մաշու-
պարտատել, մենք միւր ոչ թէ և
ուացող, այլ յուրա ջրի մէջ օլեոք է
ձգինք և ապա քիչ քիչ տաքացնենք,
այն ժամանակ անդարար նիւթը մեծ
մասամբ կանցնի ջրի մէջ և այդպի-
սով կ'առաջուկ լիւծնէր մաշու-
հանաւոր, և թէ ցանկանանք առանց
մաշորի համեղ և թարմ միս ուտել,
պէտք է այն ժամանակ միւր եռուն
ջրի մէջ ձգենք, այդ նպատակին ա-
ւելի շուտ կարելի է հասնիլ Եթէ
միւր տաքակենք:

Միւր առաջակելիս, ծածկաւելով
կծկուող սպիտակ ծալքով, միթա-
ղունում է բոց տաքակելիս ամե-
նանշանաւոր փոփոխութիւնը քաջա-
խաթիւթի յուսանաւորում է, որով
և աւելի զիւրաւոր են դառնում

մաշին բնութիւնը (Ֆիբրին): Այդ
հիման վերայ մեղեն կերակրի վե-
րայ քացախ աւելացնելը օգտակար է:

Չափազանց իւրալի մնի վերայ,
ինչպէս որ խողինն է, համարեայ,
միշտ աղ են ցանում, և այդ ունի
իւր խելացի պատճառը, որովհետեւ
աղաւթը անալի մօից շատ դիւրա-
մաքսէ:

Ասկայն մենք կ'ախարակենք, եթէ
սկսենք աղիոնանման նիւթեր միայն
կենդանական կերակրի մէջ փոփոխ-
բանջութեղենների հիւթի մէջն ևս
կայ ուղիան: Մեր դործածական հա-
ցը նոյնպէս պարունակում է իւր
մէջ սպիտակ իսկ սիսեոք, լոբին և
սպիտակ իրենց մէջ պարունակում են
մի բան, որը նման է կապէինին:

Ցարերու թիւնը միայն նրանումն
է կայանում, որ մնի և ձուլի սպիտ.
նային բաղկացուցիչ մասերը մարդու
ստամոքսային հիւթի մէջ աւելի
հեշտ են մարսում, քան թէ հացի-
և պատեհաւոր հզորներ: Մօի բնա-
թիւնը և հաւկիթի սպիտակ մար-
սելու համար աւելի քիչ աղաթ-
թու են պահանջում, քան թէ սի-
սեոի և լոբու սպիտակային նիւ-
թերը:

Ծարէնի և պատեհաւոր պառուղ-
ների (զ. օ. լոբի) մէջ կ'են շատ
հանքային մասեր: Բոցի դորա

նից, շատ բոյսեր, ինչպէս օրինակ.
շամին (խաղանախ) սիսեւը, լոբին
և գարին, իրենց մէջ մեծ չա-
փով, արեան համար կարեւոր,
երկաթ են պարունակում: Այս բոյ-
սերի մէջ երկաթը աւելի է, քան
թէ մօխ մէջ: Միայն կենդանիները լե-
տորն է, որ հարուստ է այդ մետա-
ղով բոլոր բոյսերէնների կերակրանիւ-
թեանց:

Առածիցս հետեւում է, որ սիսեւը,
լոբին և օսպը կ'արող են լուր քա-
ղաղրութեամբ արիւն յառաջա-
ցնել: Կարող են ամբայնել ուղ-
եղը և մկանները: Սրանք աշ-
խատելու համար ոյժ են յառաջա-
ցնում և, այսպէս ասած, իրենք ի-
րենց շահում են, Բայց նայել չենք
կարող ստել կարածօքի ժամին.
երկար գործածութիւնը այս բոյսի,
յառաջ է բերում նիհարութիւն, որ
միշտ դէպի չքուորութիւնն է
ստանում, որովհետեւ անոթը կամ ան-
ոյժ մարմն անկարող է աշխատել:
Ինչ էլ որ չլինի, սպառնաւ ոյժերի
փերականգման համար էլ բոյսերէնից
անհամեմատ աննպարար, դիւրամարտ
և շահաւէտ է մեղքէն կերակուրը:

Մարտդութիւնն իսկապէս այն
գործողութիւնն է, որով յառաջանում
է արիւնը: Եթէ սննդաբար նիւթերն
արեան բաղկացուցիչ մասերն համան-
ման են, այն ժամանակ զոքա սառ-
մորսում շատ շուտ են մարսվում:

Այդ պատճառով մեղքէն կերակուրն
աւելի շուտ է փոխարկվում արեան,
քան թէ բոյսերէնը: Բոլոր այն օդ-
տակոր նիւթերի խրացման մէջ, օ-
րանցից որ կազմվում է արիւնը, այս
օրէնքն ենք տեսնում: Այսպէս Գ. Օ.
գալարը կարածօքից աւելի շուտ
է մանում արեան մէջ, որովհետեւ ա-
րիւնը իւր բաղկացուցիչ մասերով ա-
ւելի նմանում է գալարի բաղկա-
ցուցիչ մասերին, քան թէ կարածօքի-
ն: մէջ պարունակող օսպին
չոցը իւրի հետ գաղարից և շաքա-
րից աւելի մարտական է, այդ բա-
ցատրվում է նրանով, որ օսպն մար-
տդութեան միջնարդութեամբ զեռ.
սկզբում օդեղ է որ փոխարկվի ա-
ջիւրի (պէկատրին) շոքարի և ի վեր-
ջում ծարպի, այն ինչ իւրի մէջ պատ-
րաստի գտնվում է մարդկային մար-
մնի ծարպի մեծագոյն մասը, հենց
այդ պատճառով էլ նա աւելի շուտ
է մանում արեան մէջ, քան թէ շա-
քարը և օսպն (որոնք զարարի և
կարածօքի մէջ են գտնվում):

Որովհետեւ օսպն և շոքարը ծար-
պի կամ իւրի հետ կերած ժամանա-
կը, աւելի հեշտ են փոխարկվում ծար-
պի, այդ պատճառով էլ ալիւրից շե-
նած կերակուրներին մենք աւելոցը-
նում ենք իւր և ձու (պեղնուցի մէջ
իւր կայ): Եւ այդ ոչ միայն ծաշա-
կելիաց հոմոցքի համար է, ոչ և մեր
մարմնի օրինաւոր պահանջն է:

Ահա թէ ինչու մենք կորսածիք
ճաշը, իւղահոնցերը եւն. աւելի գե-
րապատում ենք, երբ իւղով են լինում
պատրաստած:

Մի ցոյանի կերակրի դնահատու-
թեան համար հարցը կարելի է վը-
ճուել միայն նրա ղեկավարութեան
կողմից: Առանձնականները գտան, որ
ցորենի կեղևը կամ պու-
անանը, որին, ինչպէս թեփ: հետա-
ցնում են ալիւրից, իր մէջ աւելի
ուպիտիպին նիւթեր, եռապատիկ ա-
ւելի իւղ ունի (սպայի ձեռով) քան
թէ ինքը ալիւրը: Ահից այդ պատ-
ճառով մեզ երևում է որ լեւիք
ալիւրից պէտք է որ թանկ լինէր
սակայն իրականութեան մէջ գուրս
է գալիս որ այդպէս չէ: Սմն դեմոր-
ները, որոնք պահանջում առացել
են չմաղած (թեփով) ալիւրի հաց,
ծախում են այդ հացերը և: ստու-
յած փողի վերայ մի քանի կապէկ
աւելացնելով: մաղած ալիւրի հաց
են դնում: Ճշմոքիս, բաւական ա-
մեղ ստամոքս է հարկաւոր, որ կա-
րգանայ լեւիպատան հացը մարսել:
որը խկաղէս անտանելի է ստամոքսի
համար: Սա, աղինքները գրգռելով եր-
կարտան լուծ է ցուաջ բերում: Թե-
փը եղ ջերար որ կենդանիներին սալը
աւելի անտեսութիւն է: որովհետեւ նը-
րանք գրա փոխարէն կ'ապլին մեղ
կերակուր: կաթի և մսի ձեւով: Փոր-
ճառու անտանները հենց այս եղանակով

են վարվում:

Եւ այսպէս մեր քառիկն, որպէս
խնայողական միջոցներ, ճառալուծ
են զի բոսնարս և անդարար նիւթե-
րը: Բայց մեր մարմնի համար էլ կան
խնայողական միջոցներ, որոնց կար-
գին պէտք է հաշուել զինու ոգին
կամ սպիրտը:

Գինու ոգին անդարար նիւթերից
չէ, սակայն նա, մեր մարմնի մէջ այ-
րուելով, դորանով հենց լեւիպը-
նում է ալիւան բաղկացուցիչ մասերի
այսեցումը: Այդ պատճառով, եթէ
մենք ճաշելիս գինի խմենք (ի՞նչ հար-
կէ շափաւոր): ալիւրակոմից աւելի
երկար կարոյ ենք զիմանալ առանց
կերակրի Գորս համար է, որ աղ-
քատ մարդը մի փորքի բաժակ ղի-
նու ոգին աւելի լաւ է հոսմարում մի
կտոր եղան մեկից, որին դնել առանց
այն էլ: չի ներում նրա սպքատիկ
քսակը: Մեր մարմնու անկուածի հա-
մար գինու ոգին խնայողական գան-
ճատան կամ շտեմարան է: Նա որ
քիչ է ուտում և չափաւոր սղի է
խմում: իր արեան և անկուածի միջ
աւելի է պահպանում: այժ, քան նա ու-
րը աւելի շատ է ուտում և չի խմում
գինի: Եւ այսպէս Գինու ոգին մի ու-
րոշ քանակութեամբ կերակրի տեղն
է բանաւ: Չնայելով դորան Գինու ո-
գին երբէք խնայողական միջոց չի
կարող համարուել զրոգանի համար:
հենց այն պատճառով, որ նա խմանգ

է մօնց: Ահա թէ ինչու մօնն սղե-
լեց ըմպելիքներէ փոխօրինելն հա-
մահաւասար է համարվում շապու-
մեան: Քացի այդ՝ գինու, գարեջրի և
օղիի սնչափ կամ սնկարդ գործա-
ծութիւնը անփութօրէն տանում է
դէպի վաղահաս մահը:

Քաղճ. Յ. Խ.

ԽՈՐՀԱԻՐԻՆԵՐ

1-ձ ա) Հոտակոտորներ. լինում է
մեծ մասամբ փահլէյ չը պահելուց,
սառը ջուր խմելուց (մանուշանգ ա-
մառ ժամանակ), թթուած կամ դե-
ռաւարմարս կերակուրներից ու մըր-
գից եւն, երբեմն էլ պատահում է
մրսելուց: Երբեմն էլ լուծի վրա աւե-
լանում է և փորացու ու վճիռցու
թիւն: Այս վերջին դէպքում սովո-
րաբար դեռ սկսում է տանջուն, որ-
ին հետեւում է ջրիկ լուծը: Երբեմն
էլ լուծն ու փորակուրութիւնը փո-
փոխակի հետեւում են մի միանց:

Պահպանողական զգուշացիր ամե-
նայն սառը խմիչքից, մանուշանգ սա-
ռը ջրից, կաթից, և գարեջրից: Խը-
միր միայն տաքացրած ջրիկ բաներ,
ամենից լու են. թէյ երիցուկի (օ-
շօշէ—*chamomilla*), անպիտակն ա-
նանուխի (*mentha piperita*), սև թէյ
(բալբն էլ առանց կաթի), սև սուրճ:

Թէյի տեղ կամ սրա հետք կարելի է
խմել զօլայրած կարմիր գինի, որ կա-
պում է: Աւելի լու կապում է կար-
միր գինին եփած: մեխակի կամ գար-
ջինի հետ: Չը պէտքէ ուտել պինդ,
կարծր կերակուրներ, այլ միայն խժ-
ային (*schleimig*, *слизистый*) սուփ,
զ. օ. բրնձի եւն: Գորայաւի ժամանակ,
դիր փորի վրա կռաւասից և կա-
թից պատրաստած փուփ: Եթէ փո-
րացուն ու լուծը ստատկանում են,
խմիր թրիաքի թրմոց (ալնկաւրա
օպիի) օրը 2-3 անգամ, 5 կաթիլ
մէկ դրաւ ջրի հետ:

Այն մարդիկ, որոնք հեշտ են ըս-
տանում լուծ, պէտքէ օր և գիշեր
կապած զննան փորին բրդէ շոր և
իրենց ստերը շոր ու սաք պահեն:

բ) 1-ձ մեծ երեխայի. դիր փորի
վրան տաքացրած բրդէ շոր, կամ փուփ:
Եթէ լուծը ստատկանայ, պարկացրու
երեխին տաքացրած անդաշտում և
մինչեւ որ լուծը տեւում է, խնայը-
րու միայն երիցուկի թէյ (առանց
կաթի) և խժային խմիչքներ: Եթէ
լուծը շուտ չը կարուի, սուր օրը
1 կամ 2 անգամ, 3-5 կաթիլ թը-
րիաքի թրմոց, մէկ բաժակ երիցուկի
թէյի հետ կամ մէկ դրաւ ջրի հետ:

գ) 1-ձ փոքր երեխայի. արտաքայա-
վում է նեանով, որ երեխի գուրս դը-
նացածն ունի թթուած հոտ, կա-
նաչգեղնաւուն է. մէջը զովում են
աղխտակ փրթոշներ: Երբեմն լուծն

լով նոյնպէս և ործում է, չուծի ժամանակ երեխէն բղաւում է և տեղը քաշում է գէտի փորը, յիժէ լուծն երկար է տեւում, երեխէն լըղարում է, աւերվում է, կաշին թոյլունում է, երեսը կնճռոտում է, պառախ է նմանում:

Եթէ նորածին մանուկն է լուծում, մայրը կամ ծրծմայրը պէտքէ մեծ խտուրթեամբ փահչել պահի, երբեմն երեխէն իր մօր կաթը չի կարողանում մարտել, այսպէս գէպքում պէտքէ երեխէն ծրծից կտրել, կամ ծրծմայր բանել կամ ծրծմայրը փոխել:

Եե՛ծ մատաճը լուծում են այն կաթնատեր երեխերքը, որոնց կերակրում են կովի կաթով. այդ լուծը պատահում է նրանից, որ կաթը թթուած, փաշած է լինում (կաթի փոքր ինչ թթուած լինելը, շատ անգամ համը տեսնելով լայորովին չի կարելի նշմարել) և այդ խմելով լուծէ յառաջանում: Որպէս ղէ չը թողնեն որ կաթը թթուի, պէտքէ ստանալուն պէս և փել և պահել մութուր ամանում և սառը տեղ: Մաքուր պահի՛ր այն ամանը արից երեխէն կաթիս տալիս: Բէզիկի գրակը որ գնում են պտուկի փռա, պէտքէ միշտ մաքուր ջրում դրած լինի, եթէ չի գործադրում: Կոտորը կամ կաթի շէշը, որից երեխէն ծրծում է, երբ չի գործադրվում, պէտքէ լցրած լինի մաքուր ջրով, որպէս ղէ մէջը կաթից

ճաշած չը լինի, որ կարող է թրթուել:

Երեխերանց լուծը կարող է յառաջանալ ոչ միայն կաթ չը մարտելուց, այլ և աստմները դուրս գալուց: Այս պատճառը կարելի է եմթուրել նաեւ այն ժամանակ, երբ լուծը կարճ ժամանակ է տեւում, և երեխի բերանից թուրքը ծորում է, մատերը բերանն է ձխտում, քնում է անհանգիստ, յաճախ ծըշում է:

Այս պէս գէպքերում (աստմներ հանելու) երեխի լուծը օդատուէտ է, որովհետեւ լուծից նրա դուրսը թէթնանում է, մանուկն օդատուէտ է առողջ. լիքը երեխերանց համար, որովհետեւ այդպէսնեքին ատամ հանելուս դիւրութեամբ պատահում է, որ տրիւնը գլուխն է տալիս, և սրանից հետեւում են զնցուկներ: Եթէ լուծը երկար է տեւում կամ սառակ է լինում, կամ երեխէն շատ շուտ է լղարում, աշխատի՛ր լուծի տառջնանելու, որովհետեւ արդէն շատ երկիւնքք են մեռել միայն այն պատճառով, որ ծնողները կարծել են թէ երեխէն աստմներ հանելուց է լուծում և թուել են երկար ժամանակ լուծելու:

Փոքր երեխէքք, մեծ մառամբ, լուծում են ամառ. ժամանակ, որովհետեւ տաք ժամանակ կաթն աւելի շուտ է փչանում: Երբեմն էլ երեխին լուծ է պատահում այն պատճառով

որ կաթը առանձն տալիս, կամ նրան մրսացնում են բայց պահելով, կամ խնայարարած շաբաթը չեն փոխում:

Պահպանողական փոքր երեխերին՝ լուծիչ: Նրբ լուծն սկսում է, արևնուհարկաւորն է կաթ չը տալ կաթի տեղ, տալ երկցուկի ջուրը (տառնոց կաթի) և միջոց դրի փոքր ինչ շաքար կամ ջրի հետ եփած արծրոստի (եփելու ժամանակ պէտքէ լաւ խառնել սրպէս զի գունդգունդ չը գայ), արծրոստի մէջ էլ պէտքէ փոքր ինչ շաքար դնել: Այսպէսով երեխեն չի քաղցածանայ, թէպէտև շատ մայրեր կարծում են, որ քաղցած կը մնայ:

Ընդհանրապէս, ինչքան շուտ կտան կաթից, այն քան շուտ է վերջանում լուծը: Նրբ լուծն սկսում, պակտեղ, փորձիլ, տալ կէտով չափ խառնած երկցուկի ջուրը կաթի հետ կամ կաթը կէտով չափ օսկւայի կամ արծրոստի խիտի հետ կը կթէ սրբանոց մարսի, հետզհետէ սոփոցրու կաթին: Նթէ լուծն երկար է շաբաթանոցիւմ, անունըն աւելոյցնելու համար, բայց երկցուկի թէւը կամ ասկւայի խիտը, պէտքէ առաջ մտաւորի խիտ կամ փոքր ինչ բրինձի փոփոխել: Այս կերպիւրենէն էլ չը մարսի կամ երեխեն սկսի լլկարել, տալ փոքր քանակութեամբ և, հետզհետէ աւելոյցնելով, թոյլ և անաղի մտաւոր, սրտաբաւած աղանակի, հա-

ւի հորթի, մսկոց Նթէ սրանոց կարողանոց մարսել, յետոյ կարելի է տալ տաւարի թոյլ մաջուր: Նթէ մի քանի տառնուր արդէն գուրս են եկել, մաջրի տեղ կարելի է տալ, փոքր քանակութեամբ, յորթած, կտրտած միս, որի միջոց պէտքէ հանած լինեն ճիւղերը: Նթէ այս տեսակ սրահպանելուց յետոյ, լուծը կարուի, պէտքէ երբեմնապէս փորձել կաթ ուտացնելու:

Լուծն սկսելուն պէս, պէտքէ փոքր ստորացնել, դնելով իրեն տաքացրած բամբակ կամ բրդէ շոր և հարկաւոր ժամանակ նաև տաք փուփոխել: Ըսածը հէնց սկսելոց սառսիկ լինի, կամ վերոյիշեալ պահանջութեանից էլ չը պակասի, զիս հողմայ, պատրաստած գոլ ջրից կամ երկցուկի ջրից, օտայի (նշըշոփ) հետ: Ամեն օր լեղացրու մաք ջրում (սկսեալից պէտքէ տաք լինի):

ՎԱՐԱԿՄԱՆ ՏԵՌՈՒՆԹԻՒՆԻ, ՎԱՐԱԿԻՉ ՀԻՄԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ
(Blätter für Gesundheitspflege.
1883. № 11).

Նրբ աշակերտները տկարանում են վարակիչ հիւանդութիւնով, չը պէտքէ նրանոց աւստմազան օւղարկել, նոյնպէս և զրանց քայրերին և եղբայրներին և այն աշակերտներին,

որոնք պահեց ասան ամբուսում են հա-
տելն արգէն հասկանում են այս
կարգադրութեան կարեւորութիւնը
Դժուար է ասել միայն, թէ քանի
ժամանակ պէտք է դրանց ասանը
պահել: Յայտնի է որ, այնքան ժա-
մանակ մինչև որ, կարմրուկի, քու-
թէշի կամ դիֆթերիա նշաններն ե-
րևում են կամ ապքութիւնը շարու-
նակվում է: Եւ երբ այս նշաններից
ոչ մէկը չեն երևում, երբ փոքրիկ
հիւանդը շատ շոնկանում է տեղա-
շարից վերկենալ, և հազիւ թէ կա-
րելի է նրան պարկոցրած պահել:
Ինչ անկեր, երբ պէտքէ այդ հիւան-
դին պաշտօնագէտ առողջ համարել:
Այս հարցին պատասխանելը շատ
դժուար է: Ցիւրիսի ոտիկանութիւ-
նը թոյլ է առիւ հիւանդին առող-
ջացած յայտնել այն ժամանակ, երբ
սոսն մէջն այլևս հիւանդ չը կայ և հի-
ւանդի բնակարանն կանոնաւոր կեր-
պիւ օխտահանել են (desinfection):
Կանոնաւոր օխտահանութեան դէմ
էլ կորելի է շատ քան ասել, որով-
հետև դժուար է ասել թէ արդեօք
օխտահանութիւնն ամեն դէպքում
բարեգա՞ր է թէ ոչ: Թէ յետ ան-
քէ հիւանդին առողջացած յայտնել
դժուարանում են նաև բժիշկներն ի-
րենց կարծիքն արտայայտելու, որով-
հետև չի կարելի իմանալ թէ քանի
օր կայ, որ երեխն պ. օ. գիֆտե-
րիայի առողջացել է: Արդեօք այն օ-

րից է առողջ, երբ բոլոր ցաւ վեր-
ջացել է: Ի հարկէ չէ: Որովհետև
պատահում է, որ հիւանդութիւնից
յետոյ 8 օր շարունակ, ոչ մի տեղը
չի դառնում և յանկարծ սկսում է կր-
կին յայտնուել հիւանդութիւն, լը-
զումը, շնտախզումը, կամ քթումը,
եւ կարմրուկի ժամանակ, երբ մալ-
մինն արգէն թէի է առել, որ եր-
բեմն շատ շնչին կարող է լինել, կա-
րելի է արդեօք այդ ժամանակ հի-
ւանդի եղբայրներին և քոյրերին թոյլ
անալ ուսումնարան գնալու:

Պարիպի տկաղէմիան անցնալ առ-
բի վճռել է, թէ միջոցակերտ որ տը-
կարացել է վարակիչ հիւանդութիւ-
նով, քանի ժամանակ պէտքէ ջուած
լինի իր ընկերներից և հասել է հե-
տևեալ եղրակացութեանը:

1) Զբօշիչ ժամանակ առանձնա-
ցնելը չը պէտքէ տեի աւելի քան
25 օր:

2) Ծառայի ժամանակ, եթէ թէի
առին ընդունենք 25-28 օր, և 13-14
օր էլ անկողնին վարակման սեր-
մերը ռնչացնելու համար, կը դու-
նայ 40 օր հիւանդութեան սկզբից:
Այս ժամանակը մեր կարծիքով քիչ է
և շատ չի:

3) Գարկի (schuelach-смерт-
ного) հիւանդութիւնը տևում է 2-
10 օր, թէի առաջ 14-15-35 օր,
ուրեմն առանձնացնելը պէտքէ տեի
ոչ պակաս քան 40 օր: Ի քանի բը-

միջինների կարծիքով վարակումը լինում է 2-3 ամսից յետոյ էլ:

4) Քուբեշ (Masern—ռոբ) հիւանդութեան առաջին շրջանը 3-12 օր է. թէի մոտը 8-14 օր. ամբողջ տեղութիւնը մինչև թէի մոտը 25-32 օր:

5) Բըշուֆ (parotitis - բորբոքում ախտաբանական) հիւանդութեան նշանները սկսում են 6 օր. մինչև բորբոքովին անցնելը հետեւող 6-7 օր. բարդութիւնները (complication) պատահում են հետեւող 7 օրուայ մէջ. ուրիշ մարտկոցէ կարելի է 24-25 օրում:

6) Իֆթերի. օրա համար ախտի միան ընդունել է, որ բորբոքովին առողջանալուց յետոյ, դեռ 14 օր կարելի է հիւանդ եղածից վարակուել:

Արոգհետե թաղանթի գոյանալը (բոլորում գոյանում է սպիտակաւուն թաղանթ) տևում է 10-25 օր, պէտք է առանձնացնել 40 օր, որ մեր կարծիքով մի քանի դէպքերի համար, դեռ շատ քիչ է:

Եթէ հիւանդութիւնը թեթեւ է լինում, պէտքէ՞ արդեօք միևնոյն զգուշութեամբ, խստութեամբ պահել հիւանդին ինչպէս և դժուար դէպքերում: Այս հարցի մասին ֆրանսիական ախտաբանական ապիւս է հետեւել ձիշտ պատասխանը:

Այո, միակերպ խստութեամբ և

զգուշութեամբ պէտքէ պահպանել հիւանդին: Հիւանդութիւնը թեթեւ է, թէ՛ ծանր, վարակիչ նիւթը չի փոփոխվում և չի փոխարկվում, նրա պէք չի պահպանում և չի աւելանում: Թեթեւ դիֆթերիայից, ծաղիկից, կորմուկից կարող է հետեւել ամենասաստիկ վարակումն, և սաստիկից կարող է հետեւել թոյլ վարակումն:

Վերջնական դժիւներն են հետեւեալները:

1) Այն աշակերտներն, որոնք ունեն ջրծաղիկ, ծաղիկ, կարմուկ, քութէշ, խղճամ, կամ դիֆթերիա, պէտքէ բոլորովին զանաձ լինեն միւս աշակերտներից:

2) Առանձնութիւնը պէտքէ տեի 40 օր ծաղիկի, քութէշի, դիֆթերիայի համար, իսկ ջրծաղիկի և խղճամի համար 25 օր:

3) Առանձնութեանը կարելի է վերջ տալ, երբ հիւանդին առողջանալուց յետոյ կը լեղացնեն:

4) Այն շարերը, որ հիւանդն իր տեղութեան ժամանակ հաղած է ունեցել, պէտքէ նիթարկել 90 աստիճան շոգիի (բուլէ), դնել ճրճումների (բուքուրթի) մուխի մէջ և յետոյ լուսնալ:

5) Տեղաշարը, կարտիքը որ եղել են հիւանդի սենեակում, պէտք է լաւ ախտահանել, լուսնալ և քամաւ տալ:

Աշակերտը կարող է կրկին ուսումնաւորան զնալ, երբ բժիշկը նրան քը-

նած լինի և ապացուցուած լինի, որ
հետեւելն այս կարգադրութիւններին

ԹԷ ԻՆՉՊԷՍ ՊԵՏՔԻ ԱԽՏԱՀԱՆԵԼ (desin-
fection) ՀԻՒԱՆԴԻ ՍԵՆՔՍԿԸ ՎԱՐՈՒ-
ԿԻՉ ՀԻՒԱՆԴԻՈՒԹԻՒՆՆԵՑ ՅԵՏՈՑ
(Blätter für gesundheitspflege.
1883. № 12).

Չորրորդ միջազգային առողջուպա-
հական ժողովը, որ կայացաւ Ճենե-
վում, վալէնն յայտնեց, որ ոտարկա-
նութեան միջնորդութեամբ պէտք է
ախտահանել հիւանդի սենեակը և
բոլոր իրերը, որ գտնվում են այդ սե-
նեակում կամ հիւանդը գործ է ա-
ծելը Ախտահանութիւնը հարկաւոր
է մանուկանդ հետեւեալ հիւանդու-
թիւնների ժամանակ. ծաղիկի, կար-
մուկի, քութիչի, գիմիաէրիսի, զիւ-
տադեայ տիֆի (tylootyphus), բժու-
որ տիֆի, խօչերայի, ծըննդաման-
դի (febris puerperalis): Ախտահա-
նութիւնն ստանձնապէս հարկաւոր
է հիւանդների, բարդանաւորների, և
առհասարակ այն տների համար, ուր
բնակվում են շատ մարդիկ:

Ա. Թէ որդիս մշտնէր պէտք է
գործադրել հիւանդանոցէն ժա-
նտի և յետոյ:

Հիւանդի սենեակը պէտք է դառած
լինի ամբողջ բնակարանից և ոչ մի
մուտք չունենայ զէպի միւս սենեակ-
ները: Կողպած դռների վրա ախտա-

հանող դեղերով թրջած և կախած
փարդէքը շատ ընչին օգուտ են բե-
րում: Ամենից լաւ է չապրել գրացի
սենեակներում: Հիւանդի զայուց, այ-
սինքն իր սենեակ մտնելուց յետոյ, իս-
կայն կամ փոքր ինչ առաջ պէտք է սե-
նեակից դուրս տանել այն բոլոր իրե-
րները, որոնք հիւանդին պէտք չեն
դառն, որպէս զի հարկաւոր չը լինի
յետոյ դրանց ախտահանելու կամ ոչն-
չացնելու: Հիւանդի մօտ հիւրեր չը
պէտք է զան և պահպանողները
պէտք է ինչ քան կարելի է քիչ լինեն:
Պահպանողները իրենց շորի փոխի,
հագած պէտք է օրնկան մի թիֆեւ
շոր, որ շուտ կարելի լինի լուծուել,
որպէս զի կարողանան իրենց շորերը
պահպանել ամեն մի անմաքրու-
թիւնից: Հիւանդի սենեակից դուրս
գնալուց, պէտք է այդ թիֆեւ շորն
հանեն և թողնեն նոյն սենեակում:
Խրաքանչիւր հիւր պէտք է ձեռները
լուծուել կարբոլեան լոթիւնով: Հիւանդի
հագած կամ դրժած շորերը, նոյնպէս մահճակալի շորերը
(տաւան, բարձի երեսեային), փրփու
կապները և այլն, փոխելուց յետոյ,
պէտք է իսկայն պցել մի ամանի կամ
տաշախ մէջ, որ դրած է նոյն սենեակ-
ից և չորած է ախտահանիչ զե-
ղաջրով: Այդ շորերը, թոյններով մի-
բանի ժամ ախտահանիչ ջրով պէտք
է քամել և եփել եւաման ջրով:
Սպանդները, գործիքները պէտք է մի-

հնոյն կերպիւ մաքրեն: Գետնի վրա
պէտքէ շաղ տուած լինի խոնաւ ա-
ւազ: Գետինը և սենեակի թողը պէտ-
քէ ունեն օր սրբնու երբ հիւանդու-
թիւնն այնպիսիններէն է, որ թէի է
տուլիս, հարկաւորէ, գետնի վրա շաղ
տուած թողնել աւազի բարակ կարգ
և վրէն շաղ տուլ անասնաբանն դե-
ղաջուր: Հիւանդի սենեակի աղբը
պէտքէ իւրաքանչիւր օր նոյն սենեա-
կում այրել: Յաճախ թափ տուլ
հիւանդի գոշակները և սաւանները,
տուելի լաւ է երբեմն փոխել կոշակ-
ները և սաւանները և իւրաքանչիւր
անգամ կորգին մաքրել: Ամենից լա-
ւեն, զարմանով լցուած դոշակները Ոգ-
տուէտ է, որ հիւանդի սենեակում
փոքրիկ կրակ վառուի, որ կը մաք-
րի և կը նորոգի սենեակի օդը, և
սպականիչ ցաւի սերմերը չին տա-
րածուիլ դուրսը: Եթէ օգտնցից կամ
լուսամուտից օգափոխութիւնը շա-
բունակ պահպանուի, շատ նպաստա-
ւոր կը լինի մաքրութեան և ախ-
տահանութեան համար: Աի քանի
գէտքերում հարկաւոր է պատերի
վրա և սենեակի օդում փոշիա-
ցնել ախտահանիչ դեղաջուր: Շարա-
թը գտնեայ երկու անգամ պէտքէ
օրբել սենեակի պատերն ախտահա-
հանիչ դեղաջուր: Թաթախած ըս-
պանգով կամ շորով: Այս միջոցնե-
րով կ'ախտահանենք և կը ոչնչացը-
նենք միազմանները (վարակիչ հիւթե-

րը): Եթէ հիւանդը մեւնի, պէտքէ
զիսկը լուանալ խօրոյնիկի ջրով և
զիսկի սաւանը թաղացնել նոյն ջրի
մէջ: Հիւանդի սենեակը կողպած դադա-
ղը, մինչևի տնից դուրս տանելը, պէտ-
քէ նոյն սենեակում մնալ:

Բ. Թէ ինչպէս պէտք է
սենեակը մաքրել հիւանդութեանը
միջոցառուայ յետոյ:

Այն սենեակը, որ անդ պարկած է
եղել մի հիւանդ, որ ունեցել է վե-
րոյնշեալ տկարութիւններէից մէկը,
պէտքէ ախտահանել: Ամենազործնա-
կան միջոցն է փոխել այդ սենեա-
կում Բորակիան ինտուստ (universal-
petersilure) մեծ քանակութեամբ
կարծուած են, որ բորակիան ինտու-
ստի (Stistoffoxyd) և թթուութի
հեղձհեղձ գոյանալը, շատ ախտահա-
նիչ է, միայն դրա օգտուէտութիւ-
նը և անխտակարութիւնը փորձերի
է կարօտ: Առայժմ ծծմբական թը-
թուութեան ամենազործնական և օգտա-
ւէտ միջոցն է բնականները ախ-
տահանելու համար: Եթեմբը վառե-
լուց յետոյ, պէտքէ քերել պատերի
գաջը, և կրաջրով սպիտակացնել: Պա-
տի թղթերը պէտք է նորոգել: Բրդէ,
արքէշումի և միւս իրերին պէտքէ
ծծումբի ծուխ տուլ: Փոքմերը ցոյց
են տուել, որ այս միջոցով կարելի
է ոչնչացնել ախտաբեր սերմերը:

ԲԱՐԷԱԲԱՅԻՆ ԲԺՇԿԻ ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՐ

(Կեանք է, ինքնա, աշխարհ է, որ իրարմէն յետոյ, հասնի մեզը որով) :

Բժ. Պ. Հոգաբարձու, ի՞նչ գիտութիւններ են սովորցնում ձեր ուսումնարաններում :

Հ. Գ. Բարձր. Ձեր հարցն ինձ շատ է պարտաւորում, պ. բժիշկ, մի՞թէ չը գիտէք, թէ մեր ուսումնարաններում ի՞նչ առարկաներ են աւանդում :

Բժ. Ձը գեանք :

Հ. Գ. Աւանդում են ի հարկէ այնպիսի առարկաներ, որոնք ընդհանրապէս քորագնում են երեխերանցը, որ մեր սպաղայ սերունդն է :

Բժ. Հասկանում եմ, բայց ինձ համար հետաքրքիր է իմանալ թէ ի՞նչ առարկաներ են սովորցնում, որ կարողանաւ մի ճիշտ դազափար կազմել ձեր ուսումնարանների մասին :

Հ. Գ. Այո, աւրախութեամբ կուսեմ, մեզանում դրոս են ստիչն շատ առարկաներ և լեզուներ և օ. ուշխարհագրութիւն, պատմութիւն, թուաբանութիւն, կրօն, հայոց և ուստայ լեզու, բնական գիտութիւններ (միայն կարծառօմ) և օ. բուսաբանութիւն, ֆիզիկայ, քիմիայ, կենդանաբանութիւն և այլն, իսկ օրիորդաց ուսումնարաններում ի հարկէ

սովորցնում են և ձեռագործ :

Բժ. Իսկ մաթըմատիկայի և տաղճապահութիւն ձեր ուսումնարաններում չ'են աւանդում :

Հ. Գ. Ոչ, ի՞նչպէս կորէ չի է, մեր շախմատներն և աշակերտանքն Բժիշկներ ի՞նչ է և պիտի ստանան :

Բժ. Ինչպէս երևում է, դուք չէք կարողել Աստղճապահական թերթի 3 համարը 1881 թուի, որի տաղճարդոց յօդուածում (Ուսումնարանների գլխավոր թերութիւնները) մանրամասնաբար և պարզ բացատրուած է, թէ ինչ քան կարեւոր է մարդասպանութեան և տաղճապահութեան դաստաւութիւնը, իւրաքանչիւր ուսումնարանում և մանաւանդ հայոց թէ աղայոց և թէ օրիորդաց ուսումնարաններում, սրտհեա և հայերբ բոլորովին չը գիտեն երեւց պահպանելու միջոցները և անդիտակցաբար, անմիջ անցը գործում են գէպի իրենց պապերը :

Հ. Գ. Ձէ, Աստղճապահական թերթը չեմ կարդացել :

Բժ. Հարցնելն ամեն չը լինի, դուք ի՞նչպէս հոգաբարձու էք, որ կարեւոր առարկայի դաստաւութեան մասին գրում են հայոց թերթերից մէկում և դուք չէք կարդում, թէ և ստանում էք :

Հ. Գ. Ախր, պ. բժիշկ, այդպէս բաներ մեր ուսումնարաններում բարդապիւ չենք լսել, որ դասատուն է :

ԲԺ. Այո՛, ես հիմայ հասկանում եմ, որ ձեր բոլոր սրածը լսելու վերա է: Դիզարցոց նման չէք լսել, չէք տեսել և չէք էլ անում: Ինքնեւորդ պատել, չէք համարձակում, այսինքն խելքներդ չի համարում, բայց ասողին, բացատրողին էլ չէք լսում:

ՀԳ. Մեզանից շատերն ասում են, թէ այդ գիտութիւններն իմանալը, միայն բժշկի գործն է, ուրիշ մարդկանց համար գիտենալն օւշերորդ է:

ԲԺ. Պ հոգաբարձու, մի՞թէ դուք կարծում էք, որ միայն բժիշկները պիտի գիտենան իրենց կազմուածքը և իրենց անող ջուրները պահպանելու միջոցները, իսկ միւս մնացած մահացածներին համար աւելորդ է գիտենալ այդ առարկաները, այսինքն սովորել, թէ ինչպէս ամեն մարդ պէտք է պահպանի իր կենսոքը:

ՀԳ. Ի հարկէ, որ օւշերորդ է, որովհետեւ, եթէ մէկը հիւանդանայ, նա կը դիմի բժշկին, որ նրան ամեն բան կ'ափ, կը բացատրի:

ԲԺ. Հետեւաբար, ձեր աշակերտներին օւշերորդ է սովորցնել, նոյն իսկ պատմաոով, և աշխարհագրութիւն որովհետեւ, եթէ ձեր աշակերտներից կամ աշակերտահիւնքից մէկը կամենայ գնալ Երզրում կամ մի ուրիշ տեղ, չարմաղարը, փոշոք կամ երկաթուղին կը տանի նրան, էլ աշխարհագրութիւն դաս տալն ի՞նչի է պէտք:

ՀԳ. Չէ, չէ, պ. բժիշկ, չեղաւ, չեղաւ:

ԲԺ. Շատ լաւ ե՛ղաւ Դուք սովորցնում էք աշխարհագրութիւն, որ աշակերտն ճանաչի երկրագունաք, որ նա գիտենայ երկրագնդի վրա ի՞նչ լեռներ, գետեր, ծովեր, թագաւարութիւններ, քաղաքներ կան և այլն. նա պէտք է գիտենայ՝ զ. օ. Ամէրիկայում կամ Աւստրալիայում ի՞նչ գետեր, լեռներ կան և այլն, չա՛նտ յետոյ որ ձեր աշակերտը Ամէրիկա, Աւստրալիա չի գնալու, այդպէս չէ՛:

ՀԳ. Ի հարկէ չի գնալ, կարիք է միջոցից մէկին պատահի:

ԲԺ. Բայց դուք օւշերորդ էք համարում, որ նա գիտենայ, թէ իր սիրտը կամ ստամոքսը որ տեղ է և ի՞նչ չի համար են, աւելորդ էք համարում, որ նա գիտենայ, թէ նա ի՞նչպէս պէտք է պահպանի իր առողջութիւնը զանազան հանգրուաններում, որ ուսումն աւտրաւուց յետոյ, կարողանայ առողջ պահպանել իրեն, կամ իր զուակներին, գործից չ'ընկնել և իր հոգը մաստակել կամ կուտաւարել իր տունը:

ՀԳ. Ե՛հ, եթէ այդպէս գտնենք, մենք պէտք է ամեն բան գիտենանք, ո՛ւր կը համար:

ԲԺ. Ատէք խնդրեմ Ո՛րն է մեզ օւշի մաս կամ օւշի կարեւոր իմանալ մեր ստամոքսը, ուր մտնում է մեր կերածը և տարեցնում է մեզ, կամ սիրտը, որ շրջում է մեր սիրունը,

տալօրեյ մեր առողջութիւնը պահ-
պանելը, թէ զխանձաւ Ամիրխանյի
խոնկերը ու գետերը:

Հոգ. Հատկանում էմ, բայց...

ԲԷ՛. Խեղցիք դասենք: Ձեր ուսումնաբանումն սովորցնում են կենդանաբանություն և երեխեղքն սովորում են, թէ ի՞նչ տեսակ կենդանիներ կան աշխարհին երեքին, դասնցից որո՞նք են, օրինակի համար, պողաւոր, որո՞նք անպող, կամ պողաւորներն, ամենաշատ, քո՞նի պող կարող են ունենալ՝ որո՞նց պողն երկար է, որոնցք կարճ, որո՞նք սեբակաւոր են և որո՞նք պնդաւոր կամ ունեն մի ուրիշ ձեւի ոտեր, փիղն՝ յիմա՞ր է, թէ խեղք, մեծ տկանջներ ունի, թէ փոքր, ու պէտք խորամանկ է, թէ ոչ, ուղարքա՞նի ստամոքս ունի, 1 թէ 4 հոտ և ի՞նչ տեսակ բնաւորութեան տէր է, պոչը երկար է, թէ կարճ. մեղուն ինչպէս է տարում և մեղք ածում:

24. R. *profunda*, n. sp.

Բժ. Իմ կարծիքով էլ, ամեն մարդի
հի համար ընաչխառնիւն և սլլ
գիտութիւնը իմանայլ հարկաւոր է
բայց ասեցէք խնդրեմ, որն է աւելի
կարեւոր, մարդ գիտենայ իր կազ-
մուածքը և իմանայ թէ զանազան
դէպքերում և հանգամանքներում
ինչպէս պէտք է իրեն պահպանէ,
թէ իմանայ, որ ուղոր 4 ստամոքսունի

24. 1. 3... բառ բախշկն ի՞նչն
Համար է:

Ած. Բառ չորփազարը և փօշոնն
ի՞ չի համար են, որ աշխարհագրու-
թիւնն էք սովորցնում, բայց ի՞նչիս
է պէտք գիտենալ, թէ արեգակի
այսքան վերստ հետու է մեզանից, ե-
թէ պէտքահանութեան վրա խօսենք,
դուրս կը գայ, որ հենց ասող-
ջապահութիւնն է, որ ամեն գի-
տութիւններից աւելի կայսեր է ի-
մանալ, որովհետեւ ասողջութիւնից
աւելի հարկաւոր քան չը կայ մեզ
համար Ուսողութիւնը կենսի, կենսի,
բեռն է չի, որ կորցնելուց յետոյ հանէ մե-
ռը ասի, ասի որ ասարել կայ էրկաթ
ա, ասարել կայ էրծաթ ա: Ուսող-
մասունքան էրեխիւնն կենսի համար պէտք
է պարտապէս և ոչ չի վերստիւն հա-
մար:

24. 1800. 1800. 1800.

Բժ. ՏՊ) մահող, բժիշկը հիւանդ
դու թէտեղ ժամանակն է հարկաւոր
Ամեն բարեւ և ամեն տեղ, ես բժիշկ
չեմ կարող ունենալ մօտդ, է՛ն որ
խնդր էլ պէտք է իմանաս քեզ պահ-
պանելն, առողջ թէ հիւանդ ժամա-
նակ. ուտես ու խմես արիւն, ինչ որ
սննդաբար է, չուտես, ինչ որ ֆիս-
սովար է: Ձարմանալի դատու-
ղութեան տէր էք: Ձեր կար-
ծիքով աշակերտներին հարկաւոր
է խմելու ուղորդ քանի ստա-

մըս ունի, բայց հարկաւոր չի իմանալ, թէ էրոցք ունեցած ժամանակ գրութիւնդ մօլլի պէս պէտք է փաթեթէ, թէ պիտի բաց սրահէք և ստուգ զնէք փոխն քնդ հարկաւոր է իմանալ կովո քա՞նի պէտք ունի իւրաքանչիւր ոտի վրա և հարկաւոր չի իմանալ. ձեր ստուգի կամ ջրհորի ջուրը, որ խմում էք, վնասակար է, թէ ոչ, և եթէ վնասակար է, ի՞նչ պէտք է անէք որ, անվտանգ դարձնէք և շահերաններին հարկաւոր է գիտնալ, թէ և մերկացում ի՞նչ գիտէր կան, բայց հարկաւոր չի գիտնալ թէ, երբ նրա փայլը ցաւում է, կարելի է սանձ ու խնձոր ու անլ թէ ոչ:

Հ. Բ. Ի. Կ. բժիշկի, Էնպէս բունէր էք ասում որ...

Բժ. Բժիշկը ես եմ, հայցողու ուրիշ բժիշկներին էլ, ես եմ տեսնում, թէ զանազան տներում առողջ կամ հիւանդ ժամանակ ինչե՞ր են անում, ինչե՞ր են ուսումն Եկեղեցուցը եւ գամ, ողորմի Աստուածը դու ասե՛ն. թէ զուտ ասող տուն ես ճանաչում, ես հազարներ եմ ճանաչում:

Կ. Բ. Ի. Կ. ասե՛մ է՛, ես...

Բժ. Մինչևի դուք հոգաբարձուներդ, ձեր տեսուչները այս բոլորը կը հասկանան, ուրտի պէտք դիտելին կը հասնի քամին ո՞ր կողմից փչում է, դուք էլ բոլորդ փասին, հէնց էն

կողմն էք գնում: Ձեզանից մէկը դուրս է եկաւ, որ պահանջէր դատաւոր շայտ և օրիորդաց ուսումնարաններում կարճատաժ մարդակազմութիւն, Փիղիօլօգիայ և գլխաւորապէս առողջապահութիւն և Առանց գիտնալու մասնաւորապէս մարդակազմութիւն և Փիղիօլօգիայ, չի կարիլի և սովորել, հասկանալ առողջապահութիւնը: Ձեզանից ո՛չ մէկը չը հասկացաւ որանց անհրաժեշտ կարեւորութիւնը այն ինչ՝ աշխարհագրութեան և կենդանութեան թեան և սլլ գիտութեանց կարեւորութիւնը հասկացաք է՛լի, թէ՛ բնութի նման հիւսիսային քամու հետ էք գնում:

Աշտիբոյն պետէն ուղեղնէ Էնպէս կանաւոր եւ ոչ թէ աստուծոյն կամաւ:

ԱՌՈՂՅԱՊԱԿԱՆ ԹԵՐԹԻ ՎԱՇԻՐԷ 1883 Թ.

զարդ թաճակողներ	316
Նուէյներ	28
Թաւաղարձար	7
Յարածուր է իւրաքանչիւր տարի	251
Եկամուտք	648 ՏՏ.
Իւտք	600 ՏՏ.
Կարգաւորութեանը Թաւրէն է	48 ՏՏ.

Օգոստ.

ՄԵՐ ԲԱՅԱՆՈՐԴՆԵՐԻՆ

Յայտ ունեւոր, տալ մեր 1884 թ. ոչ. պ. քաժանորդներին, որպէս նուէր, մի բոլորը հայ խոհարար՝ վերնագրով, որոյ մէջ գիտեցաւ կը ինչն հայոց բոլոր կերակուրների պատաստելով: ձեւեր և կերակուրները դատասարտած կը լինեն առողջապահութեան պահանջներին համահայն:

Իմբագիր—Հրատարակիչ ԲՈՒԿ ԼԵՈՆ ՏԻԳՐԱՆՆԱՆՑ

Доволено Цензурою 31 Декабря 1883 года. г. Тривань.